

TÖRÖK SÁNDOR:

**TELEPÜLÉSTÖRTÉNETI
TANULMÁNYOK
ÉS HATÁRPROBLÉMÁK
A KÁRPÁTMEDENCÉBEN**

KIADÓ: AMERIKAI MAGYAR SZÉPMÍVES CZÉH,
ASTOR PARK, FLORIDA 32002 USA

COPYRIGHT 1973, AMERICAN HUNGARIAN LITERARY GUILD,
ASTOR PARK, FLORIDA 32002

Készítette: TURÁN PRINTING AND BINDERY
GARFIELD, N.J., USA 07026
P.O.BOX "H"

TARTALOMJEGYZÉK

1. KÖNYV:

TELEPÜLÉSTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK

I. Fejezet

1. A magyar törzsek honfoglalása és letelepedése a Kárpátok medencéjében. A magyar településterület változásai a 10. században	9 oldal
2. A székelyek útja a Székelyföldre	32 "
3. Magyarázat az adattárba foglalt helynevekhez	45 "
4. Útbaigazítás az adattár használatához	70 "
5. Adattár a 11-14 sz. térképeken föltüntetett helyekről	76 "

MELLÉKLETEK

A magyar törzsek középeurópai honfoglalásuk kezdetén	1.sz. térképvázlat
Az Árpádvezette törzsek a bolgároktól elfoglalt területen	2.sz. "
A magyarok nyugati térfoglalása a morvaktól elfoglalt területen és a Délvidéken	3.sz. "
A magyarok pannóniai megtelepedésének kezdetei	4.sz. "
A pannóniai megszállás kiterjesztése Braslaw hűbéres tartományára	5.sz. "
Az "Avarische Mark" és az "Ostmark" elfoglalása	6.sz. "
Visszavonulás Nyugaton, előnyomulás Keleten 943 után	7.sz. "
További térvesztés Nyugaton és terjeszkedés Keleten 955 után	8.sz. "
További térvesztés Nyugaton 972 után és benyomulás Szlavóniába kb. 940-től	9.sz. "
A magyar - német határ állandósulása és a gyepű kitolása a kárpáti völgyekben 1045 után	10.sz. "
A magyar gyepűk és őrhelyeik a 10. században, a kabar és székely törzsi - helynevek, az Őrsök és az Ungerdorffok föltüntetésével	11.sz. "

(a tartalomjegyzék folytatása)

A kér és tarján törzsek települési térképe a 10. században	12.sz. térképvázlat
A megyer, nyék és jenő törzsek települési térképe a 10. században	14.sz. "
A gyula és a harka országrészeinek és a fejedelmi törzsek központokban kialakított kerületeinek ábrázolása	15.sz. "
Törzs- és vezérnevek megoszlása a 15. sz. vázlaton elhatárolt területek helyneveiben	táblázat és grafikon
A székelyek széttelepülése a honfoglalás folyamán	16.sz. vázlat
Az erdélyi székelyek részlegeinek kihelyezése a 10. sz. folyamán kialakított gyepekre	17.sz. "
Az erdélyi székelyek tovább-vándorlása a 10.-11. században kibővült településterület széleire	18.sz. "
A székelyek össztelepítése a mai Székelyföldre	19.sz. térkép

II. Fejezet

Szászok megtelepedése az erdélyi Szászföldön

1. Az erdélyi szászok származása	192 oldal
2. Szászok Erdélybe - telepedésének okai és kezdetei	193 "
3. Az erdélyi szász székek területi elhelyezkedése és kialakulásuk időpontja	194 "
4. Az erdélyi szászok számarányának alakulása Tanulságok	199 "

MELLÉKLET

Az erdélyi szászok székei	20.sz. térkép
---------------------------	---------------

III. Fejezet

1. A román nép kialakulása és vándorlásának vázlatos története, Erdélyben való megjelenéséig	204 oldal
2. Románok betelepítése Erdélybe és egyéb magyar területekre a 13.- 18. századig	214 "

MELLÉKLETEK

A románok vagy oláhok őshazája és vándorlása a 13. századig	21. sz. térkép
Az erdélyi és keletmagyarországi román települések kora	22.sz. "

1. KÖNYV

I. FEJEZET

1. A MAGYAR TÖRZSEK HONFOGLALÁSA

ÉS LETELEPEDÉSE A KÁRPÁTOK MEDENCÉJÉBEN

A magyar településterület változásai a
10. században.

A címben kifejezett településtörténeti mozzanatok meghatározását a földrajzi nevek beható vizsgálatával igyekeztünk megoldani. A földrajzi nevekből — a továbbiakban röviden: helynevekből — először azokat választottuk ki, melyek jelentésük folytán a Szt. István előtti korszakból kell származzanak. Ezek a magyar és kabar törzsek nevei, a magyar fejedelmek és pogánykori vezérek nevei, ilyen vezérnevekből képzett törzsnevek valamint a magyarok ausztriai és morvaországi uralmának emlékét fönntartó Unger és Uhersky összetételű nevek. Azután összegyűjtöttük a magyarok honvédelmi berendezéseire utaló helynevekből azokat, amelyek a várrendszer kiépítése előtti időre vonatkoznak, tehát a gyepűre, annak leshelyeire, kapuira, őreire.

A neveiknél fogva támpontokul szolgáló földrajzi helyeket térképen föltüntettük, a nevek jellege szerint különböző jelekkel.

A második csoportban vizsgált helynevek térképezése után lehetőség nyílt e helyek korának megállapítására, miután minden irányban több gyepűvonal rajzolódott ki térképünkön. Északon, Keleten és Délen a legkülsőbbek a legújabbak kell legyenek, míg Nyugaton a legtávolabbiak, Ausztria és Morvaország területén haladva, csak akkor keletkezhettek, amikor ezek az országrészek még a magyarok felvonulási területei vagy szállásai voltak. A legbelsőket viszont kétségtelenül a honfoglaláskor kialakult első szállások vádelmére létesültek. A közbeeső gyepűövek korának interpolálása már nem volt különösen nehéz.

A magyar településterületen számos olyan helységet ismerünk, melyet először magyarok neveztek el. Ilyenek a víznevekkel, terepalkulatok nevével jelölt faluk. Gyakoriak a török eredetű személynévek helynévként alkalmazva. Ezek bizonyosan a magyar helynévanyag legrégibb rétegébe tartoznak, nemcsak azért mert képző nélküli személynév (vagy népnév) helynévként a magyar őshazára és a törökfajta rokonnépek területeire is jellemző, hanem azért is, mert a XI. és a XII. században már az -i képzős személy- vagy népnév divatos vagy a -lak, -falu összetétel. A XIII. század elejétől már a -laka, -falva, -háza stb. birtokos jelzős összetételekkel találkozunk. A X. század települési mozzanatainak rekonstruálásához ezeket a — kétségtelenül régi és eredeti magyar — helyneveket nem vehettük figyelembe. A képzőtlen személynévű helyeink között u. is keresztény neveket is találunk (Vencsellő, Vesselény, Hont, Wasserburgi Vencelin } Vencellin-ről és Hontról, Szt. István hadvezéreiről elnevezve, vagy Enyed, Albis, Ditró } Agydus, Albeus, Dietrich magyaros alakjai stb.) u. akkor bizonyos az, hogy némelyik török személynévünk még a keresztény századokban is divatos volt (Bulcsu, Csaba stb.). E nevek közül ezért csak a X. sz.-ból ismert vezérekére szorítkozhatunk.

A térképen ábrázolt helyeket fogalomkörönként csoportosítva táblázatban soroltuk föl "Adattár"-nak nevezett mellékletünkben. Az 1050 helynév nagy részét az Osztrák-Magyar Monarchia 1:200.000 arányú, 1893-as fölmérés alapján készült 46 térképszelvényről (Generalkarte von Mitteleuropa) valamint magyar és osztrák helységnévtárakból a szerző gyűjtötte össze. Az anyag régiségének ellenőrzése és a ma már nem élő helynevekkel való kiegészítése csak ezután történt Kniezsa, Csánky, Györffy és a többi idézett szerző értékes munkáiból. Eljárásunk előnye az volt, hogy a térképekről olyan helynevekre is fölfigyeltünk, melyeket a hivatkozott munkákban nem találtunk meg. Adattárba foglalt helyeink nagy többségének régisége azonban beigazolódott.

A megvizsgált helynévanyag leglényegesebb részét a törzsnevek képezték. Az ezek elhelyezkedéséből leszűrhető következtetések terén olyan nagy ellentét mutatkozik korábbi kutatók véleményei és a mi megfigyeléseink között, hogy erre külön ki kell térnünk.

Ha a törzsekről nevezett helyek térképére pillantunk, úgy tűnik, hogy azon a különböző törzsnevek tarka összevisszaságban jelentkeznek. A kutatók Karácsonyitól Kniezsáig még azt is észrevételezték, hogy szétszórtságuk és egymással való kevertségük ellenére is csak jellegzetesen magyar környezetben fordulnak elő, mégpedig sokszor királyi várbirtokokon.

A törzsnevi helyneveknek ezekből az ismérveiből az alábbi következtetésekre jutottak:

1.) A törzsnevek, mint helynevek azokra a területekre jellemzőek, melyeken a magyarság a X. sz. folyamán megtelepedett.

2.) Minden törzsnév csak kivételként fordulhat elő éppen egy olyan törzsnek a területén, amelyikről ott egyetlen helyet sem neveztek el, mert az nem jelentett volna megkülönböztetést a többi, azonos törzű szállással szemben.

3.) Ezekről, a környezetükhöz képest idegen törzsekről, akkor neveztek el helységeket, amikor Géza fejedelem, de még inkább Szt. István király az egyes törzsfőket leverte, birtokaikat — legalább kétharmad részben — kisajátította, és oda saját — mindig idegen törzsekből álló — katonaságát telepítette.

A törzsekről nevezett helyek környéke tehát sokkal korábbi magyar településterület is lehet, de maguk a törzsnevek csak a XI. sz.-ban érvényesültek a helynévadásban. Moór Elemér be is osztotta az ország centrálisabb fekvésű részeit 10 olyan körletre, melyeken legalább 1 (legtöbbször több) törzsnév hiányzik, és ezeket a körleteket valamely — ott hiányzó — törzsnek ítélte.

Ezzel szemben mi, amikor a törzsi helynevek térképét tanulmányoztuk, azt láttuk, hogy azon a különböző törzsnevek nem tartományszerű elkülönülésben jelentkeznek, de ezt a jelenséget se meglepőnek, se kivételekre utalónak nem tartottuk. A törzsterületek — mint pl. az egyházmegyék — tartományszerűen elkülönülve akkor alakulhattak volna ki, ha a honfoglalás folyamán az egész ország egyetlen hadművelet eredményeként jutott volna Árpád és vezértársai birtokába. Miután ez nem így történt, arra voltunk elkészülve, hogy a helynevekben az egész törzsszövetség széttelpedésének nyomaira fogunk bukkanni már a bulgároktól elfoglalt Tiszavidéken. Várakozásunkban nem is csalódtunk.

A második észrevételünk az volt, hogy sok azonos törzsi helynév egy-egy sávban helyezkedik el. Pl. a Kérek közül Borsodból Szatmár felé az 1, 13, 14, 15, 16, 17, 18 és 19. olyan sávban található melynek tiszta kér jellegét csak egy megyer (7) bontja meg. A Jászságból Nagyvárad vidékéig egy másik kér-sávot látunk: 24, 20, 21, 25, 22, 23, mit csak egy kürt-gyarmat (15) tarkít.

Nógrádból Hevesen át egy Tarján-sáv nyúlik az Alsó-Tiszavidékre: 5, 2, 1, 12, 13, 15, 14. A Nyékek közül a 4, 5, 6, 7 és 28 jelű a Sajótól a Berettyó mentén a Szilágyságig egy ívelt sávban fekszik a felső és az alsó kér-sáv között.

Hasonló sávok után kutatva a többi területen, szembetűnő a morvaktól elfoglalt feldunai részen a Kürt-Gyarmatok sűrű jelentkezése. A 4, 5, 6, 26, 27, 28, 29, 30, 31 a dunántúli 36 és 34 valamint a nógrádi 3 és 7 jelűekkel kiegészítve egy olyan, ÉNy felé hatoló, kissé ívelt sáv, mit az Ipoly és Duna mentén nyugat felé települő Kesziknek a sora (3, 2, 1, 4, 24, 25, 26, 27) tör át. Ezek a Keszik viszont folytatódnak a Rába mentén DNy. felé (39, 44) végül a magyar településterület DNy.-i karéját széles sávban lezárják (35, 34, 40, 43, 42, 41, 38), és még Szlavóniába is áthúzódnak (23, 22).

Ugyancsak ÉK-ről DNy.-ra haladva és a Balaton körül kiszélesedő sávban vonják magukra a figyelmet ismét a Kérek: 32, 33, 34, 35, 36, 38, 37, 39, 40, 44, 43. Tőlük északra egy Tarján (18, 19, 20) keletre egy hosszú Nyék-sáv regisztrálható (19, 20, 21, 22, 24, 23).

Ezeknek a különböző törzsi sávoknak az a legfontosabb jellegzetességük, hogy a kiindulási területük közös: a Garam és a Sajó közötti terület, mely az Ipoly völgyével, a Mátra és a Bükkhegységekkel jellemezhető.

Feltűnő az is, hogy a megyer és jenő törzsek elhelyezkedése nem ilyen sávos jellegű. E két törzs helynevei, sokszor a Nyékekkel vegyesen, az ország különböző nagy tájainak központjaiban terjednek szét anélkül, hogy ezek között a központok és a kiindulási terület között a többi törzsekéhez hasonló vonalas összeköttetés rajzolódna ki.

A kabar (és részben székely) helyneveket jelentő háromszögeket összekötő vonalak általában merőlegesek a sávok irányára, azokat — ábránk nyílvegei mentén — mintegy lezárják. Ugyanígy körbeveszik a kiindulási területet is.

Végül: a Garam és Sajó közéről sávokban induló törzsi települési rend nem terjedt az ország déli-délkeleti részeire. Ezeken (Bácska-Bánát-Délerdély) a megyer-jenő-nyék jellegű központok is hiányoznak a kabar záróvonalakkal együtt.

Észrevételeinkre mind logikai érvekkel, mind krónikáink adataival megfelelően alátámasztott magyarázatokkal szolgálhatunk.

A magyar törzsek nagy része Árpáddal a Vereckei hágón keresztül a Kárpátmedencébe bevonult. Elképzelhetetlen az, hogy előbb csak a harcosok jöttek volna és a — besenyők elől menekülő — nép az ország elfoglalását a Kárpátok karéján kívül várta volna be. Árpádnak a honfoglalás hadműveleteit úgy kellett lebonyolítania, hogy a nők, gyermekek, öregek és a törzsek állatállománya a harcok folyamán is biztonságban legyen és megélhetését a földrajzi környezet lehetővé tegye. Biztonságot csak a harcosok közelsége jelentett, tehát a Kárpátokon át kellett az egész népnek jönnie a hadsereg fedezete mellett. Megélhetést a főleg ló- és szarvasmarhatenyésztő népnek a Kárpátok fü-

vetlen fenyő és bükk erdei nem nyújthattak. Ezekből tehát ki kellett jönniük minél előbb. Hová vonulhattak ellenségtől nem veszélyeztetve? Hol várhatták be a csaták kimenetelét úgy, hogy állataik legeltetése és itatása s így önmaguk fenntartása zavartalanul folyhatott? — Nos: egy olyan — a Kárpátoktól délre fekvő területen, mely sem a bolgárok, sem a morvák, sem a pannóniai szlovének uralma alá nem tartozott. Keresve sem találunk alkalmasabb ilyen országrészt, mint éppen azt, ahonnan ábránk szerint a törzsek szétrajzottak.

Tudjuk azt, hogy Braszláv pannóniai szlovén hűbéres hercegsége a Dunántúlra korlátozódott, mégpedig inkább a Balaton, s a Száva közötti területre. Szvatopluk hűbéres morva hercegsége a Garamtól keletre nem terjedt ki. Problématisztikusak csupán a bolgár birtokállomány határai. Bolgárok jelenléte a déli Tiszavidéken és az erdélyi sóbányákban bizonyos. A szerző már az északi Tiszavidéken is bolgár ellenállással számol, az itt feltárt sok honfoglaláskori lovasharcos sír — Bereg, Ung, Zemplén és Szabolcs területén mintegy 20 — erre utal. A Cserhát-Mátra és Bükk vidékéről azonban már bizonyossággal tagadhatjuk az egykori bolgár fönnhatóságot.

Ezt a **senkiföldjét** északról a Kárpátok magas vonulatai, nyugatról, délről és keletről pedig emberi kéz alkotta **hatalmas árokrendszer védte**. Rómer Flóris (Mouvement arch. en Hongrie 61. és a Szilágyi szerkesztésben megjelent: "A magyar nemzet története" I.) véleménye szerint a **Garamtól Ny.-ra húzódó árok, mely Kéménd és Bény között indul és Újbarsig húzódik, valamint a Garamtól K.-re Hellenbától és Szobtól Selmecebányáig található "Óriások árka"** (1256: Fossa gigantium, Magyar Sion II. 1864. 684.) a Vág vidékén lakott quadok kettős védelmi vonala volt Kelet felé. Velük szemben az Alföldön lakott jazygok szintén két nagy árokkal védekeztek. Az északibb a "**Csörsz árka**", mely a Vác - Mácsa - Hort - Jászárokszállás - Erdőtelek - Dormánd - Mezőtárkány - Egerfarnos - Ároktő vonalon halad a Dunától a Tiszáig, a délibb pedig Dunakeszi és Alag között indulva Fót - Mogyoród - Gödöllő - Valkó - Vácszentlászló - Tura - Jászfényszaru - Pusztamonostor - Jászapáti vonalon húzódva veszik el a Tisza mocsaraiban. Az északi árokból Füzesabonynál ágazott észak felé egy régi sánc, mely Szihalmon keresztül ívelt a Bükköt megkerülve Sajószentpéterig.

A jazygoknak ezeket az árkaikat nyilván a bolgárok is védelmükre használták fel, és nem hatoltak át rajtuk.

Ez a védett terület számos **stratégiai előnyt** nyújt egy a Kárpát-medencét meghódítani szándékozó hadsereg számára. A Tiszavidékkel, a Dunától északra elterülő Kisalfölddel és a Dunántúllal egyaránt érintkezik, és mindhárom irányban lefelé visz az út. (E terület birtokában tudta Görgyei honvédserege is Magyarországot főlzabadítani 1849 tavaszán.) Ugyanakkor a dombvidék és alacsony hegység **tölgyesei füves tisztásaikkal a nagyállattartást és a rejtőzést is megkönnyítik**. A terület sűrű vízhálózata is nagyjelentőségű.

Mit mondanak erre nézve a krónikák? Anonymus szerint a honfoglaló magyarok Kácsnál (Őrsúrvára mellett ☆ 1. Eger és Miskolc között) és az Ostoros patak mentén (Feltárkány ▲ 1 és Mezőtárkány ▲ 2 között Egertől D - DK.-re) táboroztak. Mindkét hely kiindulási területünkön, az azt K. felől védő sánc közelében található. Bármennyire is megbízhatatlan Anonymus a honfoglalás eseményeinek helyhezrögzítésében, ezt a két adatot a Felső-tiszavidéki nemesség hiteles hagyományából me-

ríthette, akik közé — Györffy megállapítása szerint (Anonymus Gesta Hungarorumának kora és hitelessége, Budapest 1970) — ő is tartozott. Szóbanforgó országrésznek a Tiszától távolabbi tájait alig ismerte.

A többi krónikából ismerjük a fehérló mondáját, mely szerint Árpád a honfoglalás kezdetén Szvatopluknak egy gazdagon fölszerszámozott fehér lovat küldött ajándékba, mit később a morváktól elfoglalt országrész vételárának tekintett. E mese valóságmagva az lehet, hogy Árpád a bolgárok elleni hadműveletek bevezetésekor a morvákat követeli útján — kikkel ajándékokat küldött — meg akarta nyugtatni azért, hogy hátát a tiszamenti hadjárat idején biztosíthassa. Ha a magyarok Erdélyben vagy a Tiszaháton táboroztak volna ekkor, a Szvatoplukhoz küldött követségre nem lett volna szükség.

Azt a tényt, hogy a Garam és a Sajó közötti terület valamikor egy zárt települési egységet képezett, mutatják az azt teljesen körülvevő őrhelyek (1-35) melyekkel néhol egybeesve, néhol kissé beljebb, de párhuzamosan egy **kabar gyűrűt** regisztrálhatunk (▲1-13).

A magyarok honfoglaláskori települési rendszerére nézve a második legfontosabb felismerésünk az, hogy minden egyes olyan országrészen, amelyen a Vereckén bejött törzsrészlegek telepedtek, **kabarok** alkották a peremtelepüléseket.

Föltehetően ők látták el a kabar telepekhez amúgy is közel eső gyepük őrzését is. Közismert volt az a török jellegű népekre jellemző szokás, hogy a legújabban csatlakozott törzs alkotta a harcban az elővédet. Konstantin császár megemlíti a kabarok csatlakozásáról írván, hogy azóta ők járnak a magyarok harcaiban az élen. Arra azonban, hogy ők voltak a szélső telepések is, azért nem gondoltak a kutatók, mert ez nem az ország egészére jellemző jelenség, hanem minden egyes települési fázisra külön-külön. Az egész ország települési térképén így egy csomó kabar törzsnév nagyon is centrális fekvésűnek látszik. Azonkívül: a **délkeleti részek**en, melyeken a sávós települési rend nem mutatható ki, a **kabar törzsnévek is hiányoznak**. Mindkét jelenség ennek a területnek DK. felől történt megszállására utal.

Mi indíthatta a törzseket a hosszú és aránylag keskeny sávokban való megtelepedésre? Először is a terep sürgős birtokbavételének a vágya, mit kellő helyismeret hiányában nem lehetett másképp kielégíteni. A tartománybeosztás nagyobb földrajzi tájékozottságot igényel és gondosabb, lassúbb szervezést. A széttelepedés sürgősségét viszont a kiindulási területnek az őshazákhoz képest igen szerény kiterjedése reálisan indokolja.

A sávós megszállás gyakorlatilag úgy bonyolódhatott le, hogy az ismeretlen területen, idegen lakossággal és esetleges helyi ellenállással számolva, a törzsek harcos állománya nyomult az élen. Ezek között a terepet a fővezér épp úgy támadási sávokra osztotta, mintha modern hadosztályok támadási tervét készítette volna el, amikor is minden hadosztálynak a kijelölt sávhatárokon belül kell működnie. A harcosokat közvetlenül követte törzsük nem harcos állománya, mely az ő fedezetükre támaszkodott. A kabarok lovagoltak az élen, így ők is telepedtek a legtávolabbra.

Föltevésünket alátámasztják Bölcs Leo császár megfigyelései a magyar harcosok mozgásáról: "Követi őket a lovak és barmok sokasága, részint élelem és tej nyerése miatt, részint, hogy nagy sokaságnak képzeljék őket. Nem táboroznak sáncok közt, mint a rómaiak, hanem a há-

ború napjáig törzsek és nemzetségek szerint külön vannak válva. Lovaik takarmányáról télen-nyáron gondoskodnak. Háború idején visszatartják a szükséges lovakat, és sátraik mellett lábbékóban őrzik azon éjjelig, midőn csatarendbe állanak. Előőrseiket messzire küldik előre, de oly közel egymáshoz, hogy ne könnyen érhesse őket hirtelen megrohanás.” (Taktika, idézve Marczalitól.)

A megyer és a jenő törzsszel kapcsolatban az a megfigyelésünk, hogy ez a két törzs, legtöbbször a nyékkal együtt, a külön-külön elfoglalt területeknek mindig a központját szállta meg. Ez a települési mód megbontja a többi törzsek sávjait és tarkává teszi a törzsi helynevek térképét Biharban, Nyitra és Pozsony között, Buda környékén és Baryában.

Ennek a jelenségnek az okát e törzsek vezéreinek a rangjában kereshetjük. Miután Konstantinos csak a törzsneveket jegyezte fel, a magyar krónikák csak vezérnévsort őriztek meg (azt is egymástól eltérően), így az egyes törzsek vezéreinek a megfejtése komoly problémát jelent. Logikával csak az első két törzs vezéreit tudjuk kikövetkeztetni — ahogy erre a Magyarázat az Adattárhoz c. fejezetünkben rámutatunk — a nyékét és a megyerét. Az onogur törzsszövetség nyilván az Árpád-ház uralomra jutása következtében nevezte el magát magyarnak, mivel a megyer volt a fejedelmi törzs. Ha az Álmot megelőző fejedelem más — még régebb! — nemzetségből származott, úgy ő a nyék törzs vezére kellett legyen, mert a törzsek sorrendje rangsorolással volt egyenértékű. Ezért Előd fiát, Szabolcsot tartjuk a nyék törzs vezérének. Föltevéseinknek nem mond ellen Györffynek az a véleménye sem, mely szerint Árpádot Szabolcs követte a fejedelmi méltóságban. Az első törzs éléről a nagyfejedelemséget elérni nem is lehetett túlságosan nehéz akkor, ha a két törzsfő között rokoni kapcsolat állott fenn. És ez valószínű. A megyer és a nyék területenkénti együttes előfordulása vagy együttes hiánya — lásd ábránkat — erre enged következtetni.

A jenő törzs fejedelmi jellegét is törzsfőjének rangjával magyarázhatjuk. Ahogy azt Kurszánnal kapcsolatban kifejtettük a “Magyarázatokban” őt, a Kende fiát tekintjük a jenő törzs vezérének. Hómanak az a felfogása, hogy a kende (kündü) az Árpádot megelőző fejedelmek (pl. Előd) címe volt, azért nem tartható, mert 895-ben az Aldunánál említett két magyar fejedelem közül az egyik Árpád, a másik Kurszán. Anonymus Kond fia Kurszánról beszél, így Árpád a tényleges hatalmat gyakorló Gyula örökébe lépett és nem a kendeébe, aki továbbra is megmaradt mellette Kurszán személyében, mint társfejedelem.

Az a véleményünk, hogy a magyar törzsszövetség központi kormánya a nyék, megyer és jenő törzsek vezéreiből állt. Az Árpádénál még régebbi nemzetség és a keleti kútfők által fejedelemként említett kende és a hatalmas Árpád koalíciója biztosíthatta a kormány túlsúlyát, mely így három törzsre támaszkodott. Mellette két — egyenként két törzsből álló — nagyobb szervezetet — hadtestet — regisztrálhatunk: Az egyik a harka vezetése alatt álló kúrtgyarmat és keszi törzsből a másik a tarján és a kér törzsből alakult, melynek élére a honfoglalás után — “a többiekkel Vereckén bejött, de utóbb az erdélyi részekben lakozó” — gyula került. (Miután Árpád nagyfejedelem lett.)

A központi kormány mind a harka, mind a gyula tartományának központi, stratégiai szempontból energikus fekvésű tájait magának tartotta fenn, és oda megyer, jenő és nyék törzsbeliakat telepített. A fejedelmi hatalom túlsúlyát az is tekintélyesen növelte, hogy a kabarok — mint a legújabbban csatlakozott törzs — a trónörökös vezérlete alatt állottak (Konstantin).

Azokon az országrészekén, amelyek a 10. és 11. sz. folyamán valamelyik "dukátus"-hoz, azaz — a trónörökös vagy testvérei által kormányozott — hercegséghez tartoztak, az alábbi jellegzetességek figyelhetők meg a helynevekben:

- 1.) Sok Árpád-házi hercegnév.
- 2.) A megyer, nyék, és jenő túlsúlya a törzsnevek között.
- 3.) A kabar vagy székely védőgyűrű a terület külső peremén.
- 4.) A hercegség sziget jellege a gyula, vagy a harka kerületében.

Ez az utolsó pont különbözteti meg a dukátusként számon tartott részeket a Buda körül, Pécs körül valamint a Balaton és a Fertő között megfigyelhető megyer-nyék-jenő jellegű területektől. Utóbbiak a fejedelem közvetlen uralma alatt állottak.

Nem azért alakultak ki tehát dukátusok Biharban vagy Nyitra és Pozsony vidékén, mert ott a kabarok és székelyek laktak, kik a trónörökös alá tartoztak, hanem azért, mert a fejedelem mind a bolgároktól, mind a morvákától elfoglalt területen fiai által gyakorolt ellenőrzést. Az Árpádfiak viszont a megyer, nyék és jenő törzsrészlegek mellett a kabarok és székelyek erős egységeit is hercegségükbe illetve annak határaitra telepítették. A kabarok u. is nemcsak a dukátusokra, hanem az Árpád-ház kezén lévő többi területre is nagyon jellemzők (Baranya-Tolna, Buda környéke), ami arra vezethető vissza, hogy a honfoglalás idején még Árpád lehetett az a trónörökös vagy fővezér (gyula), aki rendelkezett felettük.

Ha már a dukátusokról beszélünk, azt le kell szögeznünk, hogy a bihari és a nyitrai között nemcsak a földrajzi fekvés szempontjából van különbség. A honfoglalás első éveiben a magyarok uralma még csak a Garamtól és a Dunától keletre eső országrészre korlátozódott. Ennek a központjában van Bihar, ahol Árpád első udvarát, azaz állandó jellegű téli szállását kialakította (A1). Körülötte (nagyjából Bihar peremén) megtalálhatók a többi törzsek vezéreinek szállásaira emlékeztető helynevek: Szabolcs (S2) Ónd (O4) Kende (K16) Gyula (G2) Tétény (T5). Huba hiányzik. Ő ekkor a kiindulási területen maradhatott, erről tanúskodik hernádmenti helyneve (H3), és ez a tény magyarázhatja meg azt is, hogy a Dunától északra eső területen ő lett az egyik fő megszálló. Bihar csak akkor vált dukátussá, amikor a központi kormány Buda környékére helyezte székhelyét, tehát Pannónia meghódítása után. Anonymus szerint a Csepel szigeten Árpád közelében mindegyik törzs vezérének volt szállása. Mi az óbudai Kurszánvára (Ku 1) és Árpádföld (A3) közelében Kendét (K19) Tétényt (T2) Etét (E24) és Szabolcsot (S3 és Csákvár helyén, mit eredetileg Szabolcsról neveztek) tudjuk kimutatni. A nyitrai dukátus ezzel szemben mindjárt hercegségként létesült.

Visszatérve alapvető problémánkra, a törzsnévi helynevek keletkezésének korára és okára, azt láthatjuk, hogy az Árpád-ház tagjainak és Szabolcsnak a helynevei ott maradtak fenn, ahol a törzsnevek túlnyomó többsége a megyer és a nyék típusúak közé tartozik. Mindkét törzs esetében tehát a logikusan hozzáillő vezérnevek a jellemzőek. Ezek szerint e két törzs esetében nem beszélhetünk helynevek kivételes előfordulásairól. Ugyanakkor azt is látjuk, (lásd táblázatunkat), hogy azokon a területeken, melyeken a kér és tarján törzsnév a túlnyomó, azokon az Ond - Ete - Hetény illetve a Bér - Berény vezérnevek, illetve vezérnevekből képzett törzsnevek az uralkodók, a kürt - gyarmat és keszi térségein viszont a Huba - Súr illetve Tétény a leggyakoribb vezérnevek.

Ezekből az összefüggésekből nemcsak az egyes törzsek vezéreinek a kilétére következtethetünk, hanem arra is, hogy ezek a törzsnevek nem véletlenül bukkannak fel a Tiszavidéken is és a Dunamentén is ugyanannak a vezérnévnek a társaságában. (Pl. a Tarján Ond és Ete mellett az egész Tisza jobbparti részén és három Ete közelében a Vértes és a Duna között). Éppen ezek a törzsek akkor telepedtek ott meg, amikor a hozzájuk kapcsolható vezérek. Tehát általában a honfoglalás idején. Hogyha Géza vagy Szt. István mindig az illető területen idegen törzsekből toborzott katonasággal szállták volna meg a különböző vezérek törzsbirtokait, akkor nem láthatnánk összefüggést az adott helyen mindig gyökértelen törzsek nevei és az ugyanott honos honfoglaló vezérek nevei között. Nem mutatkozna a sávos települési rendszer nyomai, mégpedig egy olyan kiindulási területről, mely csak a honfoglaló hadműveletek bevezetésekor lehetett kiindulási, de semmi esetre sem az Esztergom és Székesfehérvár környékén honos Géza és István idejében.

Súlyos logikai érv is szól az ellen a feltevés ellen, hogy Szt. István különböző törzsekből alakított katonasága lett volna a törzsi helynevek végső forrása. A törzsek honfoglaláselőtti kereteinek fölbomlása, átalakulása, végül összeolvadása megfigyelhető jelenség az egész 10. sz. folyamán, mit egyrészt a sávos települési rendszer, mely mindhárom országrészen előlről kezdődött, másrészt a sávokat megbontó dukátusok, harmadszorban maga a két irányból végrehajtott betelepülés (mellyel ezután foglalkozunk) és végül az Árpád-ház centralista politikája idézett elő. Elképzelhetetlen tehát Szt. Istvánról egy olyan attitűd, hogy különböző törzsekből toborzott katonaságával úgy sajátít ki és vesz birtokba törzsi területeket, hogy oda katonáit azok eredeti törzsei szerint ismét szétbontva telepíti le; ezzel mintegy restaurálva azok már elszunnyadt, régi törzsi öntudatát.

Valami köze mégis van Szt. Istvánnak a különböző törzsi katonaság letelepítéséhez. A magyarok 955. évi augsburgi vereségével kapcsolatban a krónikák följegyezték a hét gyászmagyar mondáját, mely szerint a csatában a németek minden magyart elfogtak és foglyaik közül hétnek fülét, orrát levágták és így engedték vissza őket elrettentő példának Magyarországra. Ezek a szegény gyászmagyarok hontalanul bolyongtak az országukban mindaddig, míg Szt. István megkönyörülve rajtuk, le nem telepítette őket. Marczali még szükségesnek tartotta megjegyezni azt, hogy a 955-ben harcolók nem érhatték meg Szt. István (997-1038) uralkodásának idejét, tehát ezért csupán mondával van dolgunk. Mi úgy véljük, hogy éppen ez az igazságmagva a mondának,

mármint, hogy Szt. István letelepített olyan magyarokat, akiket a németek kergettek vissza Németországból. Ezek a magyarok pedig még a hét törzshöz tartoztak, tehát "hetumogerek" voltak. A krónikás az augsburgi vereséget ismerte és a hétmagyart valóban csak hét személynek képzelte és megcsonkításukat a történeti maghoz kötve, megfogalmazta a mondát. A valóságban viszont az történhetett, hogy a hét magyar törzsnek egykor a mai Ausztria területén megszállt és onnan 955 óta egészen Géza fejedelem idejéig (977-997) fokozatosan visszavonult részeit Szt. István telepítette le. Ezek addig az országban bolyongtak, miután szabad föld már nem volt, és éppen ezért telepítette őket a király a különböző királyi várbirtokokra.

Azokat a törzsneveket, melyek térképünkön az általunk vázolt rendszerbe nem illenek, azt tarkává teszük, ilyen, Ausztriából kiszorított magyarokra vezetjük vissza. Az ő esetükben a hét törzs valamelyikéhez való tartozás hangoztatása, a letelepedéshez, birtokláshoz való ősi jussot jelentette. Ezért nevezték magukat egykori törzsükről az aránylag késői korban is. Ezért lettek ők a "hét gyázmagyar".

Ezek után is még jogos lehet az a kérdés, hogyan lehetett egy településnek a neve Kér egy olyan területen, amelyen a többi település lakói is a kér törzshöz tartoztak. Hogyan tolthette be ilyen esetben a helynév a tulajdonnevek legfontosabb funkcióját a megkülönböztetést? — Nos, amikor az a település, mit ma Kérnek neveznek, állandó jellegű lakóhellyé vált, már régen Kér volt a neve annak a tágas térségnek, amelyen a mai Kér megállapodott, majd fölépült. Minden politikai egységnek — tartománynak, vármegyének, járásnak — van a földrajzi tájtól független neve. A Kárpátmedencében az első magyar politikai egységek a törzsek számára kijelölt területek — szerintünk terjeszkedési sávok — voltak. Ezeket nevezték Kérnek, Tarjának, Nyéknek. A sávokon belül nagyon sok részletnek kialakult a külön földrajzi neve. Az ezeken keletkezett települések már ezt a közelebről meghatározó nevet (pl. Aszófő, Hidegséd) vagy a magánbirtokos nevét (pl. Bö, Velek) kapták szomszédaiktól. Ahol azonban ilyen újabb részletnév vagy magánbirtokos nem volt ismeretes, ott megmaradt az eredeti sávnév. A település nevének? — Még ez sem biztos, mert meglehet az is, hogy csak a sávban mozgó néprész nevének. Majd a későbbiek folyamán, a néprész megállapodásakor állapotott meg a név is a terepen.

Bizonyítékul szolgáljanak az alábbi példák: A Hernád környékén, egy járásnyi területen találjuk az alábbi falukat: Kend-Kércs (13), Kupa-Kércs (14), Fülő-Kércs (15), Nagy-Kér, Kis-Kér (16), Hernád-Kércs (17). Ahogy az adattárunkból is látszik, a jelzők későbbiek. Milyen sűrűn települt tájnak kellett volna itt lennie a 11. sz. elején ahhoz, hogy ez a csupa Kércs megkülönböztessen idegen törzsűeket a nem kér-törzsbeliék tömegében? Nem sokkal kézenfekvőbb-e arra gondolni, hogy itt az egész környéket Kérnek hívták és amikor az itt mozgó törzs egy-egy részecskéje letelepedett, ezeket a településeket Kércsnek, azaz Kérecskének nevezték. Ez így lehetett a sávnak nyírségi részén is, ahol Kércs (18) és Kér (19) zárják le a sort.

Békés város külterületén az alábbi dülőneveket találjuk: Vadasmegyer, Zsiresmegyer, Bélmegyer, Megyeri tanyák, melyekhez még az irodalomból ismert Nyíres-Megyert is számíthatjuk (11). A közeli Békéscsaba külterületén Kismegyer, Nagymegyer mellettük — Dobozmegyer, Bélmegyer (13) fordul elő. Itt is egyetlen nagy terület nevével.

Megyerrel van dolgunk, melynek csak kilenc részlete őrizte meg az eredeti nevet sok-sok egyéb — újabbleletű — részletnév között elszigetelve. A legrégebbi ilyen részletnév Tarhos lehet (A27), Árpád legidősebb fiának neve Megyerben, ma ugyancsak Békés külterületén. — Példáinkat még folytathatnánk a somogyi és tolnai Kérek (36-44) vagy a kisalföldi Keszi (24-26) és Kürt-Gyarmatok tömegének felsorolásával.

Arra is gondolunk, hogy a törzsnév ott élt tovább állandó település nevében, ahol a terület nem vált magánbirtokká, tehát megmaradt a törzs birtokosként. Szt. István ilyen törzsi birtokokat is beszerveztetett a királyi várbirtokok közé, miáltal nemcsak várainak nyert katonaságot, hanem a törzsi katonaságnak a kalandozások megszűnte után is katonai foglalkozáshoz méltó megélhetést juttatott.

— — — — —

Miután a törzsi helynevek tarka elterjedését igyekeztünk megindokolni, arra szeretnénk rámutatni, hogy ezeknek az elterjedése nem is annyira tarka. Csatolt vázlatunkon körülhatároltuk a megyer-nyék és jenő törzsi helynevek előfordulási területeit. Amint már említettük, ezek az ismert fejedelmi udvarhelyek és dukátusok, ahol az Árpád-házi hercegek és Szabolcs helyneveinek 92%-t találhatjuk. Ha e három törzs által megszállt központokat leszámítjuk, akkor keleten és középen egy nagy kér-tarján térség rajzolódik ki, mit északnyugat, nyugat és délnyugatról egy sarló alakú keszi-kürtgyarmat terület körít. Előbbiben az Ónd-Ete-Hetény ill. Bér-Berény képezik a vezér- és vezéri törzsnevek 75%-t, utóbbiban a Tét-Tétény-Harka ill. Huba és Súr vezérneveké a többség. A három — törzsi jelleg szempontjából — különböző terület-komplexumtól függetlenek a délkeleti és erdélyi kevert törzsnevű részek és Sáros.

Azt mondhatjuk tehát, hogy az ország délkeleti (bánáti) részétől valamint az erdélyi és sárosi medencéktől eltekintve a törzsi helynevek előfordulási területei 3 kategóriába sorolhatók:

- I. Kér — tarján jellegű tér
- II. Keszi — kürtgyarmat jellegű tér
- III. Megyer — nyék-jenő jellegű területek.

Az utóbbiak közül a bihari és a szabolcsi az I. térségben, a nyitra-pozsonyi, a Fertő és Balaton-közi valamint a drávavidéki a II. térségben alakult ki. A budainak viszont az északi része a II. a déli, nagyobbik része az I. térségből szakadt le.

Ezek szerint mind a fejedelem, mind a gyula, mind a horka törzsei egymással össze nem függően, azaz utóbbiak a fejedelmi törzsek által szétszaggatott területeken, előbbiek viszont azok közé ékelődve jelentkeznek. A törzsrészek közötti forgalom szabályozására és biztosítására a tartományhatárokon föllelhető őrsökben találhatunk megoldást:

A dunántúli kér-tarján részleg határán 11 őrs, a nyugati keszi-kürtgyarmat részlegén pedig 12 őrs ismeretes. A többiek is — talán három kivételével — ilyen tartomány és dukátus közötti határokon mutatkoznak.

Ezt a jelenséget sem találhatjuk véletlennek, hanem a törzsnévi

helynevek területi megoszlásával szorosan összefüggőnek. Ez ismét egy érv a törzsnevek ősisége és a helynévanyagban primér jellege mellett.

— — — — —

Azt mondtuk, hogy a keszi és kürtgyarmat törzsek nyugaton egy nagy sarló alakban helyezkedtek el. Ez a sarló csak akkor teljes, ha hozzászámítjuk a Morvamezőt, a Bécsi medencét és Keletstíriát is. Vajon megtehetjük-e ezt?

Közép-Európa 10. sz.-i történetének ismeretében igenlő választ kell adnunk, és ebben Ausztria és Morvaország sok helyneve is megerősít minket. A magyarok lovassága 898-ban jelent meg először Lombardiában. 899-ben, 900-ban és 901-ben szerencsés itáliai hadjáratukat megismételték. 901-ben a Krajnán és Friaulon keresztül Itáliába vezető út neve "Strada Hungarorum" (Marczali), mely a Zágráb melletti Grécvárról indult ki (Győrffy).

900-ban Bajorországra támadt egy magyar sereg, mely az Enns partjáról indult el. Ekkor építették Ennsburgot a bajorok, mint határvárat. 906-ban az Elba mentén Szászországba nyomul egy magyar lovascsapat. A Birodalom 907-ben összeszedett erővel próbálja megtorolni a magyarok támadásait és a Duna északi partján Pozsonyig hatol, ahol Árpádtól döntő vereséget szenved. Ekkor Kelet-Styria már biztosan magyar kézen volt, Nagy Károly Ostmarkja megsemmisült, a magyarok középeurópai honfoglalása befejezett ténynek tekinthető.

908, 909, 910, 911. a szászok, svábok-alemannok, a keleti frankok földje és a Rajnavidék elleni magyar támadások évszámai. 913-ban Svábországból már visszatérve, az Inn mellett vereséget szenvednek a magyarok. Hóman szerint ekkor veszítették el a mesés "Operenciát" azaz az Ober-Enns (vagy Ob der Enns—az Ennsen túl) vidékét, Felső-Ausztriát. 917-es adat szerint a magyarok nyugati határa az Enns folyó volt, északabbra pedig mélyen bent Morvaországban haladt. Brémát 915-ben már cseh segédcapatoktól kísérve sarcolták meg.

Miután egész Ny. Európát és a Balkánt többszörösen bejárták a magyar seregek 943-ban a határ közelében, Welsnél vereséget szenvedtek a bajorokkal szemben, mely a bajorországi hegemoniájuk elvesztését eredményezte.

A magyarok "kalandozó hadjáratai"-nak történetéből kiragadott néhány jellemző adatból azt látjuk, hogy

1.) 898-ban a magyarok Pannoniát — a császár főhatósága alatt álló hűbéres tartományt — délről megkerülve támadnak Nyugatra, 900-ban viszont már az Enns torkolatvidékéről indulnak Bajorországba. Pannonia elfoglalása tehát nem egy önálló esemény volt, hanem Alsó-Ausztriának és Stájerországnak meghódításával egyidejű.

2.) A 909 és 911. között lefolyt hadjáratok valamint a 913-as Inn melletti és a 943-as Wells melletti csata arra engednek következtetni, hogy a magyarok által birtokolt terület nem ért véget az Ennsnél. Bizonyos szempontokból inkább az Inn tekinthető határnak. Határról ugyanis a mai értelemben nem beszélhetünk. Léteznie kellett azonban egy olyan földrajzi választóvonalnak, amelyet az attól keletre otthonos magyarok ugyan évente minden nehézség nélkül átléptek csapataikkal, de a vonaltól nyugatra már bajorok vagy csehek szedték be népeiktől az adót, kiknek védelméről gondoskodni is igyekeztek részben várépí-

téssel (Ennsburg!), de még inkább a magyaroknak fizetett tetemes adókkal. Léteznie kellett egy olyan "határnak" is, amelytől keletre a magyarok állandó jellegű katonai táborai — mintegy hadműveleti alapok a Rajnáig vagy az Óceánig irányuló vállalkozásokhoz — ménesekkel, patkoló- és fegyverkovácsokkal, nyergesekkel és erős őrséggel megtalálhatóak voltak, nyugatabbra már nem. Ez az utóbbi határ lehetett az Inn, míg az előbbi az Enns volt.

Azt mondhatjuk tehát, hogy a Dunától délre az Ennsig terjedő terület Magyarország része lett, az Enns és az Inn közötti sáv magyar hódoltság volt (a magyarok által részben megszállva, bár Bajorország politikai jelenléte is igazolható). Bajor-, Cseh- és Szászország viszont a magyarok adófizetői. Éppen ezért a "kalandozó" vállalkozások célja az utóbbiaknál távolabb fekvő országok megsarcolása volt. A Dunától északra a kétféle (politikai és katonai) határ az Inn torkolatától Brünig húzott vonal mentén képzelhető el.

Hol lehetett ugyanakkor a magyar etnikum nyugati határa? Ausztria területén magyarok ittlétét igazoló helynevek után kutatva az alábbi típusokat találtuk:

- 1.) **Unger összetételű nevek** (a továbbiakban: Ungerdorfok)
- 2.) **a gyepűövre**, németül Ödengürtelre visszavezethető Öd, Oed, Ed, Edt összetételű nevek, valamint
- 3.) **a gyepűöv leshelyeire**, őrzőire utaló Wart, Wache, Schützen, Warn nevű helyek.
- 4.) **a Varsány és Tárkány kabar törzsnevekre emlékeztető Warshen, Waschen, Taxen ill. Takern típusú nevek.**
Külön vizsgálatot igényelnek a
- 5.) **Lee — Leebarn típusú és a**
- 6.) **Weng, Wenger, Wang típusú helynevek.**
- 7.) Szóbajöhetnek még a **Kehr és Gösing** összetételek, végül
- 8.) **a Tadtén (=Tétény) és Urcsha (=Őrs) vezérnév.**

Arra a kérdésre, hogy ezek a helynévtípusok mennyire megbízható bizanyítékai a 10. századi ausztriai magyar településeknek, általában az illető helyek földrajzi fekvése — a különböző típusúak fekvésének egymáshoz való viszonya is — és a nevek régisége adhat pozitív választ. Megjegyzendő azonban az, hogy a különböző típusoknak a bizonyító értéke is különböző. A biztosan magyar eredetűtől a valószínűen és föltehetően magyar eredetűn át az esetleg magyar eredetűig váltakozik majd minősítésünk:

1.) **Unger-dorfok.** Miután Ausztria területéről nem rendelkezünk olyan átfogó, könnyen kezelhető történelmi-földrajzi munkákkal, mint amilyenek Magyarországra nézve Csánki és Györffy kötetei, okleveles adatgyűjtésünk még távolról sem teljes. A 25 felsorolt Ungerdorf közül csak négyre nézve közöltünk említési évet. Győri Vilmos azonban id. munkájában 13-at, Max Vancsa még kettőt, mint Középkori eredetűt említett (év n.). Reméljük azt, hogy rövidesen mind a 25-ről közölhetünk középkori adatot.

Az Ungerdorfoknak nemcsak tágabb értelmű régiségéről, hanem egyenesen 10. századi gyökereiről u. is meg vagyunk győződve.

Magyarok Ausztria területén csak a 10. században telepedtek meg. 1046-ban a magyar uralom innen végleg kiszorult. A Dunától délre 1058-ban, északon 1068-ban vált véglegessé a határ. IV. Béla és Mátyás

király hódításai részben rövidéletűek, részben túl későiek voltak ahhoz, hogy magyaroknak Ausztriába telepítésére gondolhattak volna. Adataink — amennyiben vannak — szintén koraiak (1236, 1259, 1384.). A kutatók már korábban is a magyar uralommal hozták kapcsolatba azokat az Ungerdorfokat, amelyeket ismertek, vagy amelyek az általuk kutatott területen fekszenek. "Ausztriában a Dunától délre elterülő vidéken két Ungarbach, Ungarstein, Ungerberg és Marca Hungarica helynév beszél a koraközépkori magyar hegemoniáról. (Max Vancsa: Geschichte Nieder- und Oberösterreichs I. 239.)

"Es lässt sich nämlich für eine Reihe von Siedlungen, die den bezeichnenden Namen Ungerdorf tragen, annehmen, dass es sich, die Name und Lage nicht anders erklärbar sind, um ehemalige ungarische Gypü-posten handelt, die nach den Feldzügen von 1042/44 zurückblieben und eben als Ungardörfer gekennzeichnet waren. Wir haben hier also den analogen Fall vor uns, wie ihn W. Steinhäuser für N.Ö. belegen könnte. (W. Steinhäuser: Zur Herkunft und Bedeutung der N.Ö. Orts und Flurnamen. Jb. f. LK. NÖ. 25 Jg. S.25. f.) Diese System der ungarischen Gypüposten, dessen Anfänge auf die Zeit nach der Lechfeldschlacht zurückgehen und das seit dem 11. Jahrhundert überall voll ausgebildet entgegtritt, war also auch gegen die Kärntnermark in Geltung." (Fritz Posch: Siedlungsgeschichte der Oststeiermark. Universitätsverlag Wagner. Innsbruck 1941. 401. oldal.)

Idézett szerzőkkel és a hozzájuk hasonlóan nyilatkozott Melich-el (A honfoglaláskori Magyarország. Budapest 1925.) szemben Győri Vilmos id. disszertációjában kénytelen professzora véleményének teret adni, aki szerint az Ungerdorfok a tatárok elől Ausztriába menekült magyarok települései lehetnek. Mi úgy véljük, hogy aki a tatárok elől menekül, az odamegy, ahol már mások is vannak, mert azok segítségére sürgősen rászorul, és nincs abban a helyzetben, hogy menekült társaival együtt községet alapítson, ahol a semmiből vet és majd az új természetből csillapítja először éhét. Arra is gondolunk, hogy 25 helynevünk esetében legalább eggyel kapcsolatban kellene arranézva írott forrásnak fennmaradnia, hogy a tatárok elől menekült magyarok faluja volt — ha az lett volna. Ezzel szemben arra van forrásunk, hogy a stájerországi Schwartza-ból említették 1157-ben "Otto Ungarus de Swarza"-t. Ez a Schwartza Ungerdorf (33) szomszédja. Az említés 84 évvel a tatárjárás előtt történt!

Az alsóausztriai és stájer Ungerdorfok körüli vitában a legérthetlenebb e vita mögött rejlő legújabb osztrák tendencia. Mert a helynevek mit sem változtatnak annak a ténynek az általános ismeretén, hogy e tartományok a 10. században magyar uralom alatt állottak. Az osztrák iskolákban használt történelmi atlasz (Putzger, Lendl, Wagner: Historischer Weltatlas, Wien 1965.) 47. oldalán, mely Közép-Európát az Ottók és Sáliak idejében ábrázolja, Alsó-Ausztria területén ez áll: 907-955 ungarisch. Ez az egész tartományra általában vonatkoztatva, mert a Dunától délre eső részen a 976-os évszám mutatja a birodalomhoz történt visszacsatolás időpontját, a Fischa és a Lajta között "um 1020 deutsch" olvasható, míg a Pittner Mark (Wr. Neustadt környéke a Semmeringgel) az "1042. von Ungarn" feliratot viseli. Ugyanakkor Steyermark keleti szegélye a Magyar Királyság részeként szerepel. Magyar szempontból a kérdésnek szinte kizárólag településtörténeti jelen-

tősége van. Mert ha az Ungerdorffokban a 11.-12. sz. folyamán magyar maradék lakosság volt, akkor a 10. sz.-ban azok környéke is többé vagy kevésbé magyar etnikumú kellett legyen, ahonnan a század második felében és a 11. sz. közepén a magyar hegemonia lépcsőzetes visszaszorulásával a magyar lakosság is fokozatosan keletebbre települt. Ez az áttelepülési folyamat viszont megbontotta a törzsek eredeti települési rendjét. Miután ezt az eredeti települési rendet kívánjuk rekonstruálni, az utólagos áttelepülések helynévi nyomainak szekundér jellegére ügyelnünk kell.

2.) "Öd" (Oed, Ödt, Oedt, Ed, Edt, Et) összetételű helynevek. Heinrich Weigl "Die Bedeutung der Ortsnamen in Niederdonau, 1941." c. művében Alsó-Ausztriára vonatkoztatva ezt írja: "Oed"=Gehöfte und ganze Dörfer, die lange Zeit unbewohnt blieben. Wurden sie wieder besiedelt, dann Oed+oft der Name des neuen Siedlers. Bei Dörfern ging der alte Name meist nicht verloren, ihm wurde das Wort "Oeden" vorgesetzt." Arra nézve, hogy miért maradtak településrészek és egész falvak hosszú időn át lakatlanok, holott már egyszer fölépültek és nevük is volt, nem nyilatkozik.

Miután Ausztria területén a magyarok megjelenése utáni időből nem tudunk olyan hadműveletekről, melyeknek településtörténeti kihatása a magyar betöréshez hasonló intenzitású lett volna, kézenfekvő a települések elpusztulásának okát a magyar foglалásban keresnünk. Ezt annál is inkább megtehetjük, mert az "Öd"-ök azok mellett a vonalak mellett jelentkeznek a legsűrűbben, melyek mentén a 900 és 1040 közötti időben a magyarok nyugati gyapűit föltételezhetjük. Ezek szerint az Öd-ök nagy része a gyepűöv (németül: Ödengürtel) számára kiszemelt területsávok szisztematikus elpusztításáról tanúskodik. Fritz Posch id. m. 399. lapján így ír a magyarok megjelenése előtt lezajlott keletausztriai karoling telepítésekről:

"Die Einbruch der Ungarn vernichtete diese Anfänge. In 881 bereits erfolgt der erste Zusammenstosß bei Wien, bald darauf ein zweiter mit den ihnen nahestehenden Kawarenen. Die Fuldauer Annalen zum Jahre 894: Die Männer und alten Weiber erschlugen sie, die jungen schleppten sie fort, ganz Pannonien haben sie zugrunde gerichtet." Majd a 426. oldalon: "Auch das Raabtaler Gut ...war fast eineinhalb Jahrhundert in ungarischem Besitz (A Rába-Ilz és a Rába-Rabnitz vízválasztója közt K. Styriában), wo die St. Ruprechtskirche — als einzige — die Magyarenwirren überdauerte."

Mi a mai Ausztria helynévanyagában föllelt Öd-ök térképezésénél azt vettük észre, hogy sok esetben ezek úgy jelentkeznek, mint a párdúc sárga alapszíne a fekete karikák — egyébnevű helyek — között és körül. Felső-Ausztria és Salzburg határvidékén, vagy a Wachau-tól D.-Ny.-ra az egész terület neve lehetett Öd, melyet később újabb telepek szaggattak szét, s ezért jelentkezik ma az egymással szomszédos községek nevében vagy mindegyikük külterületén külön-külön az Öd összetétel. Térképünkön — annak kis léptéke miatt — nem is győztük volna ábrázolni mindegyiket önállóan.

Véleményünket alátámasztja az Öd-ök tartományonkénti megoszlása is:

Salzburg:	18
Felső-Ausztria:	92 az Enns-en túli gyepűn: 110

Alsó - Ausztriában:	66	a 10. sz. második felében kialakított
Stájerországban:	14	gyepükön: 80
Tirolban:	5	
Vorarlbergben:	1	a gyepükkel kapcsolatba nem hozható
Karintiában:	0	területeken: 6
Összesen:	196	

Ez a szám a dolog természeténél fogva sem lehet teljes. Alaposabb kutatás (a jelenlegi helynévanyagban) növekedést eredményezne az arányok változása nélkül. A történelmi helynévanyag viszont a számok csökkenését, de az egyes "Öd"-nek nevezett területek nagyságának növekedését mutatná.

3.) Azt a tényt, hogy Ausztria Öd-összetételű helyneveinek jelentős része az egykori határsávval, azaz gyepüövvvel függ össze, mutatják az **Öd-ök közelében nagyszámban előforduló Wart-, Schützen-, Wache-** és egyéb, a határ öreire és azok leshelyeire utaló földrajzi nevek.

Warte és Schützen a vadászok és polgári lövészsorozatok klasszikus hazájában a vadászattal összefüggő helynevek is lehetnének. Az ilyen nevű helységek és hegyek földrajzi megoszlása azonban csak kis mértékben enged a vadászeredetre következtetni. Számuk ugyanis éppen nem az alpesi tartományokban — a Schützen-kompániák honában — gyakori, hanem a **volt gyepük mentén:**

Salzburg:	5	
Felső - Ausztria:	23	Az Enns-en túli gyepün: 28
Alsó - Ausztria:	32	10. sz. második felében kialakított
Stájerország:	27	gyepükön: 59
Tirol:	10	
Vorarlberg:	4	a gyepükkel kapcsolatba nem hozható
Karintia:	2	területeken: 16
Összesen:	103	

Az Öd-ökről és a Wart-ökről összeállított táblázatunk adatainak összehasonlításánál az ötlik szemünkbe, hogy előbbiek 97%-a, utóbbiak 85%-a a gyepük területén található. Míg az Öd-ök 56%-át az Enns-en túli gyepüről gyűjtöttük, addig a Wart-ök 57%-a az Enns-en inneni gyepükről való. Ezt a jelenséget úgy magyarázzuk hogy előnyomulásnál a pusztítás, visszavonulóban már a határ őrzése játszotta a nagyobb szerepet.

Térképünkön azt is láthatjuk, hogy a Wart-ök általában az Öd-ök keleti szegélyén helyezkednek el. A leshelyek nem is kereshetők a gyepün túl, hanem azon innen, a magyarok által lakott terület szélein. Éppen ebből az elhelyezkedésből látszik valószínűnek az, hogy csak a magyarok létesítettek figyelőrendszert a széles országválasztó köz, a gyepü szemmeltartására, míg német részen már várak (Ennsburg) szolgáltak védelmül. Bár Posch Kelet-Stájerországra vonatkoztatva a témával kapcsolatban így ír: "Die ungarischen Grezwächtersiedlungen, die ich vor 1043 in einer Linie bei Gleisdorf nachweisen konnte, begeben jetzt ca. 40-50 km. nach Osten verschoben und sind an den Einbruchstellen der Hauptstrassen gruppiert. Vor allem sind es Warthen oder

Wartberg, die als Wachposten, oder Speculae beiderseits der Grenze faszbar sind: locus, qui dicitur ad speculam=zer Warte bei Waldstein. (U.B. II. Nr. 72. von 1205. Posch id. m. 408.)

4.) Ezekhez a Warthékhoz épp úgy kapcsolódnak Ausztria területén a Warschen, Waschen, Waxen (egy helyen Takern) és Urscha nevű hegyek és helységek, mint Magyarországon az Örökhöz és Lövökhöz a Varsányok, Tárkányok és Örsök. Megfordítva is áll ez az összefüggés, mert a Warschen- stb. összetételű földrajzi neveket csak a Warthék, Wartberge és Schützenek környékén regisztráltuk. Kivételt képez a Garmisch Partenkirchentől DNy-ra emelkedő Waxenstein és két Wachsenberg Karintiában. Ezek elhelyezkedésük alapján sem hozhatók a varsány törzsnévvel kapcsolatba.

(E nevek magyarázatát lásd "Magyarázat az Adattárhoz" c. fejezetünk 6.-7. oldalán.)

5.) Lee-, Leebarn összetételű nevek. Weigl id. munkájában úgy nyilatkozik, hogy Le és Lewer dombsírokat, határjelekként alkalmazott földkupacokat jelent, mikben hallstatti kelta nyomokra gyanakszik. Alsó-Ausztriából 55 esetben ismeri ezt a helynévtípust, mégpedig 31 esetben a Weinviertelből, azaz e tartomány Dunától északra eső területének keleti feléből. Példának Breitenlee-t (Bécs 22. kerületéből) és Langenleebarn-t említi. Utóbbi Langenlewer volt, ahogy a Graz melletti Lebern is Leuowerből származik. Ezek viszont a magyar Lövér megfelelői, a Lee-k pedig bizonyára a Lövő csökevényei. A vitathatatlan etimológiát az ilyenű dülők korhániai, azaz a sírok fölé hordott földhalmozatok csak megerősítik. Ez a temetkezési mód a törökös kultúrájú lovasnépekre és nem a hallstattiakra lévén jellemző. Nem is Hallstatt környékén, hanem olyan területeken fordul elő, amelyek 50-150 évig magyar uralom alatt állottak.

(Weigl 55 Lee- és Lewer-éből, miket föl nem sorol, csak négyet táltunk meg helységnévtárban és katonai térképeken. A többi — határnév lévén — csak Alsó-Ausztria legrégibb kataszteri térképeinek áttanulmányozása révén volna megtalálható.

6.) Weng és Wang összetételű helynevek. (Wanger, Wangen, Wengen, Wenger.) Wenger a magyarok orosz neve, mely nyelvtörténetileg párhuzamos fejlődmény az Ungerral. Miután ez a helynévtípus egész Ausztria területén, sőt Bajorországban és Svájcban is előfordul, **nehezen hozható a magyarokkal kapcsolatba.** Csupán Weiglnek Aspanggal kapcsolatban közölt adata ébreszt gyanút: "Wang (Wang an der Erlasz, Hirschwang, Aspang) In der Umgebung des letztgenannten wohnten im 9. Jh. die Wangarii, Wangbewohner, vielleicht ein germanischer Volkssplitter der Wanderungszeit. Wang bedeutet biblisches Gefilde, im Gotischen geradezu das Paradies".

A 9. században ugyanis Aspang környéke az avaroké volt. Bizonyosság erre nemcsak az a tény, hogy Alsó-Ausztria ekkor az Awarische Markhoz tartozott, hanem az avarokra utaló sok Hain összetételű helynév is. "Hain nördlich von St. Pölten, Hain bei Melk, Haindorf bei Langenlois=Hewn=bei den Hewun, bei den Heunen=Awaren oder "Heunen". (Weigl id. m. 6. old. A felsorolt 3 mellett még 39 "Hain"-t ismerünk Alsó-, Felső-Ausztria és Stájerország területén.)

Fölmerülhet tehát az az ötlet, hogy a "Wangarii" az avarok egyik részlege voltak, talán onogurok. Ha ez a feltevés be is bizonyulna, ak-

kor sem hozhatnánk a Weng-eket a magyar honfoglalással — csupán annak előzményeivel — kapcsolatba. Még ez esetben is rejtélyes lenne a Wengék és Wangok nagy szétszórtsága. Adattárunkba és térképünk-re nem vehettük föl ezeket.

7.) **Kehr, Gösing és Neck** típusú helynevek. Magyar törzsneveknek Ausztria területén nem volt esélyük a fennmaradásra. A német és szláv nyelvű környezetet nem érdekelhette különösen a rájuktelepülő hódítók törzsi hovatartozása. Általában Ungernak hívták őket. Amennyiben egy-egy helységnek Ausztria magyaroktól tömegesen megszállt részein — tehát magyar környezetben — magyar neve keletkezett, mint pl. Lövér, az idővel a német nyelvhez idomult. (Lebern vagy Lebern). Ugyanígy idomulhattak az esetleges Megyer-ek Mayer-ré, Keszik Kessel-lé vagy Geis-sé. Támpontunk magyar törzsnevek elnémetesedett alakjainak fölismeréséhez a burgenlandi Sopron-Nyék=Neckenmarkt és Küszény=Güssing névpárokra kívül nincsen. Ezek alapján a Felső-ausztriai **Neckreith**-ben sejthetünk Nyéket és a két alsó-ausztriai **Gösing**-ben Köszényt azaz Keszit. (Gösing am Wagram és Gösing a. der Maria-zellerbahn).

Föltehetjük azt is, hogy a két törzsi helynévből a németben **Kehr** lett, melynek jelentése kerülő (Kehre). Ez a földrajzi név Stájerországban kétszer, Alsó-Ausztriában háromszor, Felső-Ausztriában háromszor és Tirolban egyszer fordul elő. Az utóbbi kivételével mind olyan területeken, melyek a 10. sz. folyamán — vagy annak első felében — magyarok által voltak megszállva.

Neunkirchentől É.-ra egy 20 km. hosszú vonalon a következő helynevek találhatók 1-2 km.-re egymástól: Oed, Hohenwart, Waxeneck, Oed, Oed, Ungerberg, Ungerbach, Oed, Oed, Ödenhof, Dornau. E vonaltól K.-re, 3 km.-re Auf der Kehr nevű hegy, a közelben Kehr-Bach, mely a Lajtába torkollik és Urschendorf. Weigl szerint a Kehrbach olyan patak neve, melyek medrét mesterségesen ásták ki. Mindenesetre dicsegetésre méltó szorgalomra vall az, ha a középkor műszaki fölkészültségének kezdetlegessége nem riasztotta el a lakosságot mesterséges folyómedrek kiásásától, hisz négy Kehrbachot is ismerünk. Az viszont meggondolkasztató, hogy egy hegyet (Auf der Kehr) a kerülés szóval jelöljenek, hiszen éppen azt szokta kikerülni az ember. Tény az, hogy a "Kehr" helynevek egyebüktől is az örök, gyepük és Ungerdorffok közelében fordulnak elő. (Kehrbach a Wachau, Wachtberg és egy csomó Öd között, két Kehr falu pedig Ungersdorf (27), Ungerbach (34) és Ungern (28) községektől 10-20 km.-re.

Azt mondhatjuk tehát, hogy Ausztria törzsnévgyanús helyei valóban beleillenek az egykori magyar megszállók és határvédelmi berendezkedéseik neveit őrző helyek földrajzi környezetébe. Ahhoz azonban, hogy segítségükkel az Ausztriába települt magyarok törzsi hovatartozását meghatározhassuk, számuk kevés. Törzsnév voltuk bebizonyítása is hosszabb kutatást igényel még. Ezért adattárunkba és térképünk-re nem vettük fel ezeket.

8.) Ahogy a Sopron-Nyék=Neckenmarkt, tehát Neckreith=Nyék összefüggést fölírtuk, ugyanúgy a Moson-Tétény=Tadten, tehát az alsó-ausztriai **Tattendorf**=Tétény összefüggést is fölírhatjuk. Utóbbival így járt el Csánki is, kit az 1312-ből ismert Tetendorf adat is támogattott.

Tétény mellett még egy honfoglaló vezérnevet mutattunk ki Auszt-

ria területén: Örsöt. Háromszor **Urscha** és háromszor **Urschendorf** alakban. Előbbiek még a magyar Ursu (Vrsu) alakra emlékeztetnek, utóbbiak jelentése Örsfalva. Mind a hat hely az Ungerdorfok és egyéb magyarjellegű helyek tőszomszédságában található. Közülük öt — a Duna, Rába és Mura partján — épp olyan folyami átkelőhelyen települt, mint a magyarországi Örsök legnagyobb része.

Morvaországban az Unger előtagot az "**Uhersky**" váltja föl, illetve az **Uhržitz** név utal magyar előzményekre. Előbbiből három, utóbbiból négy ismeretes. Mellettük Bisenz (=besenyő), Sallasch (=szállás) Brünn (=Berény) valamint öt **Waschan** és **Wažan** tanúskodik nemcsak magyar és kabar, hanem már besenyő elővédtelepekről is. Megjegyzendő, hogy besenyők elsőízben Taksony fejedelem idejében költöztek Magyarországra (Györffy, Honfg. 222.).

Az elmondottakból nyilvánvaló az, hogy a magyar településterület a 10. században Morvaországba és kivált Ausztriába mélyen benyúlt. A Pozsony-vidéki és dél-pannóniai törzsrészlegek között az Ausztriába domborodó sarló alakú összeköttetés megvolt. Hogy ennek keszi jellege volt-e, nem bizonyos, de a Gősing és Tétény helynevek előfordulása valószínűsíti ezt a feltevésünket. Ugyanakkor elképzelhető más törzsrészlegek — főleg a kér — Ausztriába települése is.